

VII. FRAZEOTVORNÁ BÁZE

„NEŽIVÁ PŘÍRODA“

VII.1. Sféra oheň

VII.1.1. сунце / slunce / слънце

Frazém **място под сунцем** (And 260) (FHS: 344) patří mezi velmi frekventované a celoevropsky rozšířené frazémy. Toto automatizované slovní spojení se proto beze změn objevilo jak v bulharském překladu **място под слънцето** (And 245), tak v překladu českém: **místo pod sluncem** (And 228). Slovníkem zachycená podoba českého ekvivalentu je **místo na slunci** (SČFI-VN: 177). Význam tohoto frazému bychom s Čermákem mohli vymezit jako „dobré postavení umožňující úspěšnou společenskou existenci, plné uplatnění, rozvoj“ (Tamtéž).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *místo pod sluncem/na slunci* / *място под сунцем* / *място под слънцето* jsou: sl. *miesto pod slnkom*; slovin. *mesto pod soncem*; rus. *место под солнцем*; něm. *ein Platz an der Sonne*; angl. *seat/place in the sun*; fr. *place au soleil*.

VII.1.2. ватра / oheň / огън

Ve frazému **небеска ватра** (And 15) má výraz *ватра* původní význam. Nositelem idiomatickosti je v tomto slovním spojení atribut *небеска*. Sousloví je odvozeno z biblického obrazu, ve kterém je oheň výrazem božího hněvu a zároveň očistným prostředkem. Pravidelně se objevuje např. v Novém zákonu na místech, kde se popisují tzv. hrůzy šesti polnic (Zjevení Janovo, 8:7–10):

Zatroubil první anděl: Nastalo krupobití a na zem začal padat oheň smíšený s krví. (...) Zatroubil druhý anděl; a jakoby mohutná hora hořící ohněm byla vržena do moře. (...) Zatroubil třetí

anděl, a zřítíla se z nebe veliká hvězda hořící jako pochodně, padla na třetinu řek a na prameny vod (BIBLE).

Jak česká (**nebeský oheň** – And 12), tak bulharská překladatelka (**небесен огън** – And 13) neprovedly ve svých verzích žádnou změnu.

VII.2. Sféra voda

VII.2.1. снег / sníh, (sněhové vločky) / сняг

Voda, avšak v jiném skupenství, se vyskytuje ve dvou přirovnáních – **вејати с неба као снег** (Pav 188) a **падати у нешто као снег у Мораву** (Pav 276). Komparandem jsou v prvním případě abstraktní myšlenky: „*Мисли су вејале с неба на мене као снег. Једва сам се после узрејала и вратила у живот*“ (Pav 188), ve druhém pak rovněž abstraktní hojnost: „*Зато никада нисам ни дотакао ништа од тог обилља што је падало у мене као снег у Мораву*“ (Pav 276).

První metaforické vyjádření bychom mohli označit za prvek poetizace, jeho pomocí se vyjadřuje princezna Ateh. Návaznost na frazém je patrná ještě v následující větě: sloveso *узрејати се* svou sémantikou zřetelně odkazuje na chlad spojený se skutečným sněžením. V českém překladu **sypat se jako sněhové vločky** (Pav 161) konkretizovala překladatelka apelativum *снег* slovním spojením *sněhové vločky*. Mohli bychom vyslovit hypotézu, že podnětem k této aktualizaci byla zvuková stránka českého sousloví, která poetizační funkci frazému zesiluje. Kromě této změny rovněž vynechala sémanticky redundantní komponent „z nebe“. Bulharský překlad **навявам като сняг от небето** (Pav 165) se od originálu strukturně liší pouze v syntaktické pozici předložkové vazby *от небето*, které je v originálu příslovcovým určením místa, kdežto v překladu Ch. Vasilevové přívlastkem substantiva *сняг*.

Druhé přirovnání je také metaforou. Proti prvnímu je v něm však komparátum rozšířeno o hydronymum *Морава* (významná srbská řeka), čímž dochází k teritoriální identifikaci mluvčího. Český překlad tohoto přirovnání **padat do něčeho jako sníh do Moravy** (Pav 234) i bulharský ekvivalent **падам в нешто като сняг в Морава** (Pav 243–244) odpovídají originálu formálně i sémanticky.

VII.2.2. лед / (led) / лед

Metaforické přirovnání **успомене су као санте леда** (Pav 275–276) je zřejmou autorskou aktualizací. Frazém je v textu explikován:

„Јер, бојао сам се памћења знао сам, наше сећање и успомене су као санте леда. Од њих видимо само врхове у пролазу, а огромна подводна копна промакну невидљена и недосежна.

Њихову неизмерну тежину не осећамо само зато што су потопљена у време као у воду. Али, ако се непажљиво нађемо на њиховом путу – насукаћемо се на сопствену прошлост и бродолом је ту“ (Pav 275–276).

Zřejmě je příbuznost motivace realizovaného přirovnání s motivací frazému *vrcholek ledovce*. Česká i bulharská překladatelka se i zde přidržovaly originálu a do Pavičovy aktualizace nezasáhly: **vzpomínky jsou jako ledové kry** (Pav 233), resp. **спомени са като плаващи ледове** (Pav 243). Jistý nesoulad je patrný pouze v syntaktickém plánu – komparátové syntagma je v každém ze sledovaných jazyků jinak strukturované: v srbském originálu je výraz *led* v pozici neshodného přívlastku, zatímco v českém překladu je jeho adjektivní derivát *ledový* v pozici přívlastku shodného; řídicím substantivem je tu v obou případech výraz *kra*. Naproti tomu v bulharském překladu je *led* v rámci sledovaného syntagmatu řídicím substantivem, závislým členem v pozici shodného přívlastku je tu adjektivum *plovoucí*.

VII.3. Sféra vzduch

VII.3.1. (ваздух / vzduch / въздух)

Apelativum *ваздух* transponované do adjektivní podoby *ваздушен* je přítomno v nominálním slovním spojení **ваздушна линија** (And 9) (SHČ: 304). Frazém zde vzniká abstraktivizací substantiva *линија*. Výraz je na periferii frazeologie, lze jej tedy považovat za kvazifrazém. Jeho ekvivalenty použité překladatelkami jsou v češtině vzdušná čára (And 7), v bulharštině pak **въздушна линия** (And 7).

VII.3.2. ветар / vítr / вятър

Frazém **пробијати се постранце као кроз јак ветар** (Pav 177) přirovnává těžkosti při zdolávání nějaké překážky (zde abstraktní, neboť se týká těžké budoucnosti) k těžkostem při chůzi proti silnému větru:

„До нас Хазафа допире само један део будућности, онај најтврђи и најнепробојнији, најтежи за савлађивање, тако да се кроз њу пробијамо постранце као кроз јак ветар“ (Pav 177).

Výraz *ветар* si zde ponechává svůj nepřenesený význam. Frazém je autorskou aktualizací a není v srbském jazyce ustálen, přestože je snadno srozumitelný. Česká i bulharská překladatelka se přidržovaly originálu a přirovnání přeložily **prodírat se bokem jako při prudkém větru** (Pav 119), resp. **промъквам се странишком като през силен вятър** (Pav 157).

VII.4. Sféra země

VII.4.1. муљ / bahno / тиня

Označení rozmáčené půdy se vyskytlo v přirovnání **тећи као муљ под водом реке** (Pav 194). Frazém je autorskou aktualizací, komparandem je abstraktum *приче* „povídačky, drby“. Příslopečné určení *под водом реке* má obrazně symbolizovat skrytost, nepozorovatelnost těchto povídaček. Tato jejich vlastnost je v textu explikována, avšak samotné explikační výrazy jsou umístěny před realizací frazému, což u explikací nebývá obvyklé. V ukázce jsou zvýrazněny antikovou: „*Испод ових сокачких прегањања текле су крадом и шапатом друге, теже приче као муљ под водом реке*“ (Pav 194). V českém překladu **valit se jako bahno pod tokem řeky** (Pav 165) nedochází k žádným aktualizacím. V bulharské verzi (**нося се) както тиня-та под водата на реката** (Pav 171) na rozdíl od dvou předchozích podob není užito slovesa pojmenovávajícího pohyb usazenin na dně vodního toku, ale slovesa, jehož kolokabilita je spojena mj. právě s pojmenováním neověřených verbálních projevů (zvýrazněno antikovou): „*Под тези улични слухове тайно и шепнешком се носели други, по-тежки, както тинята под водата на реката*“ (Pav 171).

VII.4.2. камен / kámen / камък

Pojmenování *kámen* a slova z něho odvozená se vyskytly ve třech frazémeh: **бити као каменом погођен, стајати скамењен** a **чекати као окамењен**. Pro všechny tyto frazémy je společné to, že mají formu přirovnání (třebaže ve druhém případě ji jen tušíme).

Frazém **бити као каменом погођен** (Pav 90) vyjadřuje veliké, nečekané překvapení, spojené s údivem. Vzhledem k tomu, že v realizované podobě se tato jednotka v podstatných frazeologických slovnících nevyskytuje, lze ji považovat za lexikální aktualizaci frazému **стајати као громом погођен/ударен/ошунут** (FHS: 174). Česká překladatelka zvolila pro vyjádření výše zmíněného významu slovesný frazém **proměnit se v kámen** (Pav 93), čímž ale jeho sémantiku ochudila o kontextově důležitý rys daný obrazem „být překvapen v důsledku nečekaného zasažení kamenem“; její frazém reprezentuje spíše rys „ztuhnout, znehybnět“. Bulharský překlad – jako už mnohokrát – se strukturně nijak neliší od originálu: **като улчен с камък съм** (Pav 83).

Frazém **стајати скамењен** (Pav 91) je variantou přirovnání **остати као скамењен** (FHS: 612). Zjišťujeme tu elipsu komparátoru, což ještě více zvyšuje expresivní účinek frazému. Ke zvýšení expresivity napomáhá rovněž způsob zasazení do textu: frazém je rozdělen do dvou výpovědí, přičemž druhá je jednočlenná, jakoby dodatečně připojená: „*Ја сам стајао и ништа нисам умео да кажем.*

Скамењен“ (Pav 91). V bulharském překladu, s ekvivalentem **стоя вкаменен** (Pav 84), se tato struktura věrně kopíruje: „*Стоях и не знаех какво да кажа. Вкаменен*“ (Pav 84). Česká překladatelka sáhla k substituci prapůvodního motivujícího synonymního přirovnání **stát jako solný sloup** (Pav 94) – „*Stál jsem tam jak solný sloup a nezmohl se na slovo*“ (Pav 94) – který má původ ve starozákonním příběhu (viz dále).

Poslední frazém – přirovnání **чекати као окамењен** (And 22) – je jen kontextovou variantou předchozího, ačkoliv FHS nám pro něj nabízí formálně jiný invariant: **стајати као окамењен** (FHS: 412). V tomto případě se česká překladatelka zcela držela originálu a k převedení frazému do češtiny použila přirovnání **čekat jako zkamenělý** (And 19). Bulharská překladatelka tak učinila rovněž: **чакам като вкаменен** (And 20).

Poslední dva zkoumané frazémy mají biblický původ, avšak přesnému citátu odpovídá jen český překlad Pavičova frazému. Motivující příhodu nalezneme ve Starém zákonu – Genesis 19:26: *Lotova žena šla vzadu, ohlédla se a proměnila se v solný sloup* (BIBLE). Na tuto motivaci se však u dnešních frazémů už většinou zapomnělo.

VII.4.3. жива / ртуť / живак

Jediný název chemického prvku, který se v excerptech vyskytl, byl výraz *ртуť*. Jako komparátum je součástí aktualizovaného přirovnání **у њиховим рукама поиграва новац као жива** (And 229). Motivujícím frazémem je tu *бити као жива* „бити врло немиран, бити стално у покрету“ (FHS: 803). Pohyb vyjádřený slovesem *поигравати* má symbolizovat nestálost, nejistotu držení peněz. Sloveso *преваловат се* v českém překladu **v jejich rukách se peníze převalují jako ртуť** (And 201) není pro vyjádření výše uvedeného sémantického odstínu příliš vhodné, třebaže velmi dobře vystihuje reálný pohyb kapky rtuti v dlani. Bulharský překlad **в техните ръце парите играят като живак** (And 215) sémantiku originálu vystihuje přesněji.

VII.5. Shrnutí

Z celkového počtu **12 frazémů s klíčovým komponentem z oblasti neživé přírody** je 7 (tj. více než polovina) autorských aktualizací. 9 frazémů (75 %) má formu přirovnání. Biblický původ mají 3 frazémy (*nebeska vatra*, *čekati kao okamenjen* a *stajati skamenjen*). Z jednotlivých komponentů je ve zkoumané oblasti nejvíce zastoupen *kámen* a jeho deriváty (3x – *бити као kamenom pogoden*, *čekati kao okamenjen*, *stajati skamenjen*) a *sněh* (2x – *vejati s neba kao sneg*, *padati u nešto kao sneg u Moravu*).

Zobecňovat samozřejmě tento výsledek nelze, nepřítomnost frazémů s komponentem *voda* je daná spíše náhodou, nikoliv objektivně slabou frekvencí výskytu tohoto komponentu ve frazémeh.

Poměry **koeficientů identičnosti** jsou **1,0 : 1,58 : 1,17**. Zatímco bulharské se blíží stupni „identické“, ty české jsou naopak mezi stupni „identické“ a „téměř identické“, bližší ovšem ke druhému stupni. Nízký koeficient bulharských překladů je i zde, podobně jako u flórických frazémů, dán často menší odvahou bulharských překladatelek nahradit originálový frazém formálně vzdálenějším ekvivalentem.

Sémantický posun byl zaznamenán u 2 frazémů: *proměnit se v kámen* (S. Sýková) za *biti kao kamenom pogoden* (M. Pavić) a *v jejich rukách se peníze převalují jako rtuť* (M. Nedvědová) za *u njihovim rukama poigrava novac kao živa* (I. Andrić). **Stylistický posun** v rámci této báze zaznamenán nebyl. Stejně tak jsme tu nenarazili na žádné **nevhodné** překladové ekvivalenty.

NEŽIVÁ PŘÍRODA					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>mjesto pod suncem</i>	<i>místo pod sluncem</i>	<i>mjasto pod slānceto</i>	1 : 1 : 1		
And <i>nebeska vatra</i>	<i>nebeský oheň</i>	<i>nebesnijat ogān</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>vejati s neba kao sneg</i>	<i>sypat se jako sněhové vločky</i>	<i>navjavam kato snjag ot nebeto</i>	1 : 2 : 1	aut.	
Pav <i>padati u nešto kao sneg u Moravu</i>	<i>padat do něčeho jako sněh do Moravy</i>	<i>padam v nešto kato snjag v Morava</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>uspomene su kao sante leda</i>	<i>vzpomínky jsou jako ledové kry</i>	<i>spomeni sa kato plavašti ledove</i>	1 : 1 : 2	aut.	
And <i>vazdušna linija</i>	<i>vzdušná čára</i>	<i>vāzdušna linija</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>probijati se postrance kao kroz jak vetar</i>	<i>prodírat se bokem jako při prudkém větru</i>	<i>promākvam se straniškom kato prez silen vjatelj</i>	1 : 1 : 1	aut.	
Pav <i>teći kao mulj pod vodom reke</i>	<i>valit se jako bahno pod tokem řeky</i>	<i>(nosja se) kacto tinjata pod vodata na rekata</i>	1 : 2 : 2	aut.	
Pav <i>biti kao kamenom pogoden</i>	<i>proměnit se v kámen</i>	<i>kato ulučen s kamāk sām</i>	1 : 3 : 1	aut. Čes.: sém	
Pav <i>stajati skamenjen</i>	<i>stát jako solný sloup</i>	<i>stoja vkamenen</i>	1 : 3 : 1		

NEŽIVÁ PŘÍRODA					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>čekati kao okamenjen</i>	<i>čekat jako zkamenělý</i>	<i>čakam kao vkamenen</i>	1 : 1 : 1		
And <i>u njihovim rukama poigrava novac kao živa</i>	<i>v jejich rukách se peníze převalují jako rtuť</i>	<i>v tehniče rāce parite igrajat kao živak</i>	1 : 2 : 1	aut. Čes.: sém	
Souhrn: IA5 + MP7 = 12	12	12	1,0:1,58:1,17	7 autor. aktualizací Sém 1/1:0/0	